A painting of St. Francis of Assisi standing in a field of birds. He is wearing a grey robe and a hood, and is barefoot. The field is filled with many birds, some on the ground and some flying in the air. The background shows a landscape with trees and a blue sky.

FRAN CISCUS

VAN ASSISI

**BELANGRIJKE PLAATSSEN
IN FRANCISCUS' LEVEN**

-
- A map of Italy with several locations marked by red squares. The locations are: Pisa, Pescia, Florence, La Verna, Siena, Cortona, Perugia, La Porziuncola, Gubbio, Assisi, San Damiano, Montefalco, Greccio, Forano, and Rome. The Adriatic Sea is labeled to the east and the Tyrrhenian Sea to the west.
- Pescia
  - Pisa
  - Florence
  - La Verna
  - Siena
  - Cortona
  - Perugia
  - La Porziuncola
  - Gubbio
  - Assisi
  - San Damiano
  - Montefalco
  - Greccio
  - Forano
  - Rome

Adriatische
Zee

ITALIË

Thyreense
Zee

FRANCISCUS VAN ASSISI

MET BIJDRAGEN VAN

Frank Bosman

Kees van Dooren

Gerard Pieter Freeman

Machtelt Brüggen Israëls

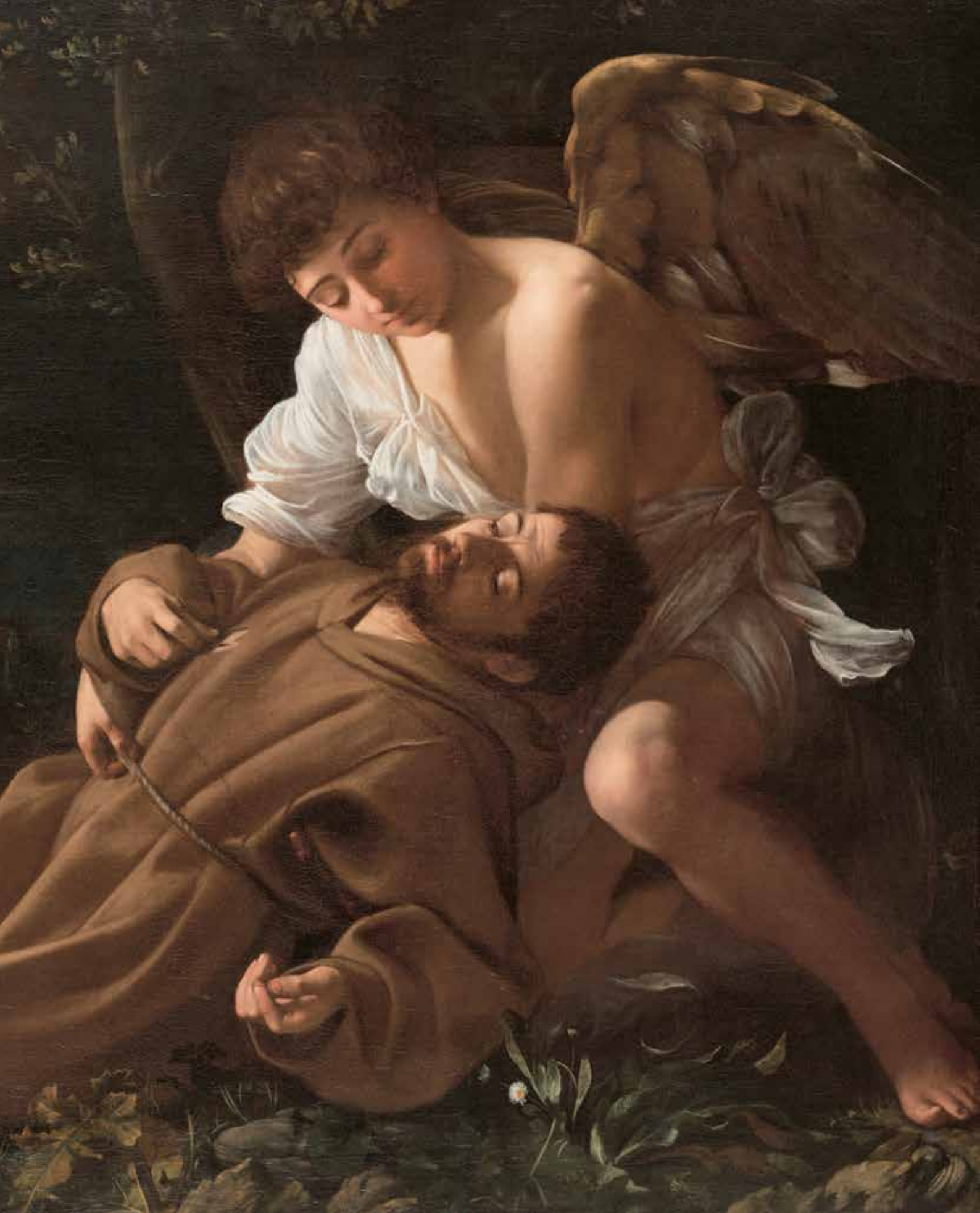
Henk van Os

Bert Roest

Evelyne Verheggen

Museum Catharijneconvent, Utrecht
WBOOKS, Zwolle

INHOUD

- 4 Voorwoord
- 6 De gestalten van Franciscus
Henk van Os
- 46 Franciscus van Assisi: ordestichter en populaire heilige
Gerard Pieter Freeman
- 64 Franciscus in de vroege Italiaanse kunst
Machtelt Brügggen Israëls
- 94 De minderbroeders in de Lage Landen
Bert Roest
- 118 Franciscus en Christus in contrareformatie en barok
Kees van Dooren
- 148 Volksdevotie rond Franciscus vanaf de Gouden Eeuw
Evelyne Verheggen
- 180 Franciscus, Gods jongleur
Frank Bosman
- 196 Noten
- 201 Register
- 207 Personalia auteurs
- 208 Colofon

Detail [afb.12](#).

 Alle afbeeldingen met dit icoon zijn in de tentoonstelling Franciscus in Museum Catharijneconvent te zien.

DE GESTALTEN VAN FRANCISCUS

Henk van Os

Franciscus (1181/1182-1226) ken je uit verhalen.¹ Zo wordt verteld hoe hij dramatisch afscheid nam van zijn vader, omdat hij een spiritueel leven wilde leiden. Zijn mantel gaf hij weg aan een arme sloeber. Franciscus wilde tot het uiterste solidair zijn met de slachtoffers van stedelijk samenleven. Daarom kuste hij een melaatse. In Franciscus brandde een heilig vuur, waardoor voorstellingen van Jezus tot leven kwamen. De Christus die was geschilderd op de crucifix in het vervallen kerkje van Damiano antwoordde hem. Zo intens was zijn gebed. Het houten sculptuurtje van het kindje Jezus in een kribbe in de kerk van Greccio werd de levende Heer toen hij het in de armen hield. Zijn mystieke devotie was gericht op inleving in het leven en lijden van Jezus. De vervolmaking daarvan kwam toen hij lijfelijk deel kreeg aan de kruisiging van zijn Heer: Franciscus ervoer diens wonden aan zijn lichaam en leefde daarna verder als een gestigmatiseerde. In zijn eigen tijd werd Franciscus vooral vereerd als wonderwerker. Hij genas bezetenen of kreupelen of zieke kinderen. Na zijn dood bleef hij mirakelen verrichten. Daarom ging iedereen op

weg naar zijn indrukwekkende graf dat het hoofdaltaar vormde van de onderkerk van de San Francesco in Assisi om daar voor heil en genezing te bidden.² Al die verschillende gestalten die Franciscus in de loop der eeuwen heeft aangenomen, zijn het onderwerp van dit artikel.³

FRANCISCUS EN DE NATUUR

Franciscus was een bijzondere natuurliefhebber. Uit liefde voor de Heer, die alles gemaakt heeft, beleefde Franciscus met uitzonderlijke intensiteit de natuur als Gods schepping. Het *Zonnelied* dat hij naar alle waarschijnlijkheid schreef, is daar een indrukwekkende getuigenis van. Franciscus prijst daarin de Allerhoogste vanwege broeder zon, zuster maan en de sterren aan de hemel. Hij looft broeder wind, broeder vuur, moeder aarde met alle vruchten, bloemen en kruiden. Zelfs voor onze zuster dood brengt hij dank. Hij eindigt met een opwekking tot lofprijzing van God en een oproep om Hem te dienen met grote nederigheid. Een mooier begin van de Italiaanse dichtkunst dan deze lofzang van Franciscus is nauwelijks denkbaar.

Naast het *Zonnelied* zijn er ook de verhalen over Franciscus en de natuur. Als zwervende prediker werd hij op een dag in de buurt van het gehucht Savurniano zo door de Geest geïnspireerd, dat hij begon te preken. Toen de zwaluwen teveel lawaai maakten, maande hij ze tot stilte. En de zwaluwen gehoorzaamden! Een eindje verderop zaten zwermen vogels in de bomen en in het veld. Tot stomme verbazing van zijn gezellen ging Franciscus pre-

Detail van [afb.2](#).

ling van een bijzondere jongen tot een gelovige wiens levensweg uitliep op de vereenzelviging met Jezus in zijn stigmatisatie.

Zo'n dertig jaar later werd Bonaventura's verhaallijn door schilders opnieuw uitgewerkt in niet minder dan 28 scènes in de bovenkerk van de San Francesco (afb.3). Zoveel aandacht was nog nooit in een monumentaal beeldverhaal aan een heilige besteed. Van alle nouveautés die deze indrukwekkende reeks fresco's te bieden had, noem ik er een. Heel opvallend is het nieuwe begin van het beeldverhaal. Thomas van Celano vertelde dat Franciscus zich in zijn jeugd overgaf aan velerlei geneugten des levens. Op een gegeven moment was er sprake van een bekering. Maar het beeldverhaal in Assisi begint heel anders. De jonge Franciscus wandelt door de stad Assisi. Wanneer hij ter hoogte van de Minervatempel gekomen is, ontmoet hij een 'eenvoudige van geest'. De man knielt voor hem neer en spreidt zijn mantel uit voor Franciscus' voeten. Dwazen kennen vaak Gods waarheid. Zo ook hier. Die man wist al van tevoren dat deze jongen 'ooit alle respect waardig zou zijn vanwege de grootse dingen die hij tot stand zou brengen en dat hij de verering van alle gelovigen zou verdienen.' Aldus Bonaventura. Franciscus hoefde niet bekeerd te worden tot Jezus. Heiligheid zat altijd al in hem. Het moest er alleen nog uit komen.

FRANCISCUS ALTER CHRISTUS

De climax van Bonaventura's verhaal, de stigmatisatie, verdient alle aandacht (afb.4). Er is een groot verschil vergeleken met uitbeeldingen van dezelfde voorstelling uit de eerste helft van de dertiende eeuw. Op het altaarstuk van Bonaventura Berlinghieri in Pescia zien we een serafijn-engel in de vorm van een kruis, die de biddende

Afb.3

Kerkinterieur met beeldverhaal over het leven van Franciscus. Linksonder het eerste verhaal: Eerbetoon van een eenvoudige van geest voor de jonge Franciscus, **Giotto di Bondone en werkplaats**, ca. 1290, fresco's, San Francesco (bovenkerk), Assisi, foto van voor de aardbeving in 1997. Foto Franco Cosimo Panini Editore © Management Fratelli Alinari, Foto Roli Ghigo

Afb.4
Stigmatisatie van Franciscus, **Giotto di Bondone en**
werkplaats, ca. 1290, fresco, San Francesco (bovenkerk),
Assisi. Foto Stefan Diller - Scientific Photography, Würzburg

Franciscus verlicht in het landschap. Daar is de stigmatisatie voorgesteld als een spirituele ervaring. In de schildering in de bovenkerk in Assisi houdt Franciscus armen en benen gereed om geraakt te worden door de uitstraling van de gekruisigde Christus met de vleugels van een serafijn. Hier is de stigmatisatie geworden tot een lichamelijke gebeurtenis met een spirituele betekenis. Die gebeurtenis heeft ook nog een getuige: broeder Leo rechts in beeld. Na de stigmatisatie volgen uiteraard taferelen van zijn dood en heiligverklaring. Bij de laatste zeven scènes hebben er vier op de een of andere manier te maken met controle van de stigmata. Kennelijk wilden de minderbroeders menig ongelovige of wantrouwige onder de toeschouwers overtuigen door dit beeldverhaal. Tegenwoordig zijn er nog steeds minderbroeders die talloze toeristen – velen van hen pelgrims – in de bovenkerk vertellen van het leven van Franciscus aan de hand van deze 28 schilderijen. Al in de veertiende eeuw werden groepen pelgrims door een educatieve dienst van minderbroeders rondgeleid. Pas in de twintigste eeuw kwam de veelheid van seculiere toeristen.

Er is ook veel te vertellen over de reeksen van voorstellingen uit het Oude en Nieuwe Testament, die boven de voorstellingen over Franciscus zijn geschilderd (afb.6). Dergelijke grootse beeldprogramma's waren eerder ontwikkeld op de wanden van grote, vroegchristelijke basilieken, zoals de Sint-Pieter en de Sint-Jan van Lateranen in Rome. Daarvan is echter niets overgebleven. Van de rondleidingen door de minderbroeders door hun kerk in Assisi herinner ik mij, dat we als toehoorders mochten proberen om bijbelse scènes te relateren aan voorstellingen van Franciscus' leven. Dat werd een heerlijk spel van vrij associëren. Het is een bezigheid die ook door sommige kunsthistorici met vreugde wordt beoefend, maar er zijn nauwelijks aanwijzingen dat de verbanden die zij tussen bepaalde scènes signaleren ook werkelijk bedoeld zijn door de opdrachtgevers van welker. Daarvoor volgen de bijbelse verhalen en de scènes van Franciscus veel te strak de chronologische ordening, die we in het Oude en Nieuwe Testament en in de *Legenda maior* aantreffen. De gesignaleerde overeenkomsten zijn daarom incidenteel en willekeurig, hoeveel

eruditie er ook aan is besteed om er allerlei bedoelingen in te ontdekken.

Er is wel een uitzondering. Op de wand met de in- en uitgang van de kerk (contrafaçade) zijn twee scènes geschilderd uit het leven van Franciscus onder indrukwekkend grote voorstellingen van Pinksteren en de hemelvaart van Jezus (afb.5). De een stelt voor hoe Franciscus als een tweede Mozes water uit de rots doet komen door zijn gebed. De ander laat Franciscus' preek voor de vogels zien. Deze scènes maken iets heel essentieels zichtbaar over Franciscus. Ten eerste wordt duidelijk dat de Heilige Geest, die neerdaalde op de apostelen, zodat zij 'in tongen spraken', ook Franciscus inspireerde. Daardoor kon hij zelfs in de taal van Gods gevleugelde schepselen spreken. Ten tweede is er wel zo'n opmerkelijk beeldrijm van de op de hemel gerichte Franciscus met de ten hemel varende Jezus, dat het wel een bedoelde beeldassociatie moet zijn. Dat kan ook verklaren, waarom hier zo'n on-Italiaanse hemelvaart is voorgesteld. In de Italiaanse kunst is de uitbeelding van de hemelvaart meestal aanleiding tot een statische voorstelling met een frontale Jezus. Hier is hij echter op reis naar de hemel en dat resulteert in die frappante visuele relatie met de biddende Franciscus. In de voorkapel van de kerk staat de pauselijke troon. De paus keek dus naar de schilderijen op de contrafaçade en zag dan de bevlogen Franciscus in twee gedaanten: biddend en predikend.

GIOTTO'S ALTAARSTUK VOOR PISA

De eigenlijke afsluiting van de traditie van gevelvormige altaarstukken met Franciscus is Giotto's schilderij voor de San Francesco in Pisa (afb.6). Tegelijk biedt dit schilderij een perfecte samenvatting van wat tot dusver aan de orde was. Hier is de stigmatisatie het centrale motief van een altaarstuk geworden. Bonaventura had de stigmatisatie zo cruciaal gemaakt, dat dat verhaal het iconische portret heeft verdrongen. Het genie Giotto maakte er een onvergetelijke voorstelling van. Wij zijn van dichtbij getuigen van een schokkend wonder. Schokkend, omdat het zo lichamelijk is en zo werkelijk. Broeder Leo is kennelijk niet eens meer nodig als getuige. Lichtstralen verbinden in alle letterlijkheid de wonden van Christus met de

stigmata van Franciscus. Hij wordt door Giotto 'alter Christus' gemaakt. Drie verhalen vergezellen deze confronterende scène. De keuze ervan is in hoge mate 'kerkelijk correct'. Eerst ziet paus Innocentius III in zijn droom Franciscus als steunpilaar van de kerk. In het midden worden de minderbroeders 'op orde gebracht' doordat dezelfde paus ze een leefregel geeft. Meer 'inkerken' was niet mogelijk. Tenslotte wordt Franciscus gevierd als groot prediker (uiteraard niet als priester!), voor wie zelfs de vogels uit de bomen kwamen. Maar de voorstelling van de vervulling van Franciscus' inleven in Jezus' lijden in de stigmatisatie overtreft letterlijk alles.

Afb.7

De geboorte van Franciscus (links) en het eerbetoon van een eenvoudige van geest voor de jonge Franciscus (rechts), **Benozzo Gozzoli**, 1452, fresco, San Francesco, Montefalco. Foto Scala, Florence

BENOZZO GOZZOLI'S FRESCO IN MONTEFALCO

In de loop van de veertiende en vijftiende eeuw werd de historische Franciscus steeds verder getheologiseerd langs de lijn die Bonaventura begon. Het verhaal van Franciscus' leven moest een volkomen parallel vertonen met het leven van Christus. Dat ging zover dat elke scène uit het leven van de jongen uit Assisi naast een scène uit het leven van de man uit Nazareth werd gezet. In de eerste helft van de veertiende eeuw verscheen een geschrift met de titel *De conformitate vitae Beati Francisci ad vitam Domini Jesu*. Het was geschreven door de franciscaanse theoloog, Bartholomeus van Pisa (1338-1401). Hij voerde deze 'topologie' tussen Franciscus en Christus consequent door. Een eeuw na verschijning werd het boek geweldig populair.

Het werk van Bartholomeus van Pisa was onder andere van grote betekenis voor de franciscaanse opdrachtgevers van de schilder Benozzo Gozzoli. Hij schilderde in 1452 in de San Francesco van het pauselijk fort Montefalco het belangrijkste beeldverhaal 'al fresco' van Franciscus uit de renaissance. Dat blijkt meteen, omdat de geboorte van de heilige daar net zo is voorgesteld als die van Christus: compleet met os en ezel (afb.7). Vroedvrouwen helpen mee, zoals ook op geboortevorstellungen van Jezus vaak het geval is. Links ondersteunt één van hen Franciscus' moeder, Mona Pica, bij haar weeën. In het midden van de muurschildering toont zij zich verbijsterd door de boodschap van een pelgrim die haar vertelt dat ze de moeder van een heilige zal worden. Die pelgrim is gesierd met een aureool, want blijkens de inscriptie onder de schildering is hij 'Christus vermomd als pelgrim'. Zo heeft Franciscus ook zijn eigen annunciatie! Hoezo bekering? Franciscus was al als een tweede Christus geboren! Onderaan de trap zien we 'de eenvoudige van geest', die zijn mantel uitspreidt voor de heilige in wording.

De vruchten van de systematische typologie Franciscus-Jezus vinden we overal in de Europese kunst terug. Een mooi voorbeeld daarvan is een houten reliëf uit ca. 1480 (afb.8). Hier is het innerlijk lijden van Jezus in zijn gebed tot God in de tuin van Gethsemane vergeleken met

Afb.8

Christus in de Hof van Gethsemane en de stigmatisatie van Franciscus, **onbekende kunstenaar, vermoedelijk uit Zwaben**, ca. 1490, notenhout, 45 x 41,5 x 25 cm, Utrecht, Museum Catharijneconvent, SMCC b5a

het innerlijk mede-lijden van Franciscus in zijn gebed tot Jezus. Dat was ook de typologische relatie die Bartholomeus van Pisa had gelegd. De enorme populariteit van het concept Franciscus alter Christus leidde ertoe dat de gedaante van Franciscus een grote verandering onderging. Al vroeg ontmoeten we Franciscus die met nadruk de stigmata toont (afb.9 en 10).

Afb.9
Christus als Man van Smarten, **Meester van Osnabrück** (zogenaamde **Schnetlage-meester?**), ca. 1520, beschilderd eikenhout, 67 x 27 x 20 cm, Münster, LWL-Museum für Kunst und Kultur (Westfälisches Landesmuseum), E 490 LM

Afb.10
Franciscus als alter Christus, **onbekende beeldhouwer uit Utrecht**, ca. 1470-1480, eikenhout, 76,5 x 28 x 18 cm, Utrecht, Museum Catharijneconvent, ABM bh599

DE VERBEELDING VAN DE STIGMATISATIE DOOR GIOVANNI BELLINI

Voor velen werd de allermooiste voorstelling van Franciscus omstreeks 1480 geschilderd door Giovanni Bellini (afb.11).⁵ Hij was de meester van de Venetiaanse schilders uit zijn tijd. In een rotsige omgeving staat Franciscus met uitgespreide armen in een geheimzinnig zacht licht. In zijn handen zijn de stigmata te zien. Is dit een voorstelling van de stigmatisatie? Dan is het wel een heel uitzonderlijke. Er is geen serafijnenkruis te zien en dus ontbreekt ook de bedrading tussen Jezus en Franciscus, die de gebeurtenis voor ons nu zo onwaarschijnlijk maakt. Het licht komt van linksboven, strijkt langs een laurier-

boom en beschijnt Franciscus en zijn geopende handen. Is dit stigmatisatie? Er zijn boeken over vol geschreven. De meeste geleerden vinden tegenwoordig van wel en naar mijn mening terecht. Het is een indrukwekkende, onvergetelijke poging om een lichamelijke ervaring te verbeelden als een spirituele gebeurtenis: licht uit de hemel doet wonderen.

Het is vrijwel zeker dat Bellini een heel eigen voorstelling van de stigmatisatie heeft willen schilderen. Naar waarschijnlijkheid nam hij een versie van het verhaal als uitgangspunt die lange tijd over het hoofd werd gezien. Het gaat om de beschrijving van de stigmatisatie in de *Actus Beati Francisci et sociorum eius* uit omstreeks 1300.

De schrijver vermeldt dat in de nacht de crucifix met de gevleugelde serafijn verscheen en dat toen de stigmatisatie plaatsvond. Daarna vertelt hij dat deze verschijning zoveel lichtkracht had dat hij bergen en dalen bescheen met de helderheid van de zon. Zou dit niet het wonderbaarlijke licht van Bellini zijn? Als enige getuigen van dit wonder noemt de anonieme auteur herders die in die streek waakten over hun vee. Zij zijn op de achtergrond van Bellini's schilderij te zien. De schrijver beschrijft ook de verblijf-

 Afb.11

Stigmatisatie van Franciscus, **Giovanni Bellini**, ca. 1476-1478, olieverf en tempera op paneel, 120 x 137 cm, New York, The Frick Collection, 1915.1.03. Foto © The Frick Collection

Afb.13

Franciscus in extase, **Giovanni Battista (Giambattista) Piazzetta**, 1729, olieverf op doek, 379 x 188 cm, Vicenza, Pinacoteca Museo Civico di Palazzo Chiericati, A 105.

Foto Musei Civici Vicenza - Pinacoteca di Palazzo Chiericati

Religieuze leiders als Thomas van Aquino tot Meester Eckhart en Theresa van Avila, allemaal legden ze er de nadruk op dat elk van die fenomenen in het geloof nooit een doel op zich kan zijn. Het zijn slechts neveneffecten, die je niet moet opzoeken. Je kunt ze beter verzwijgen of zelfs vermijden. De liefde van God en de navolging van Jezus blijven beslissend. Vaak was dat tegen dovemansoren gezegd. Beeldend kunstenaars konden zich eenvoudig niet permitteren om zich al te veel van deze theologisch correcte raadgevingen aan te trekken, want zij waren nu juist op al die uiterlijkheden aangewezen! Wat een groot kunstenaar als Caravaggio in ieder geval wel deed, is afzien van een heel repertoire van louter kunstigheden van een vorige generatie schilders. Ook de ongevoond uitdrukkelijke aanwezigheid van de engel kan bijna niet anders dan gezien worden als een verankering van deze heftige ervaring in Gods liefde.

In de iconografie van de extase komt vallen veel minder voor dan opstijgen, meegevoerd worden naar hemelse sferen. Tot die voorstelling heeft de stigmatisatie in de kunst van de zeventiende en de achttiende eeuw heel vaak aanleiding gegeven. De allermooiste schildering van Franciscus' vervoering die ik ken, is het altaarstuk van de grote Venetiaanse schilder Giovanni Battista Piazzetta (afb.13). Hij gebruikte Caravaggio's vormentaal, maar had een veel rijker coloriet van melkweit tot diepzwart, van intens rood tot zacht oker. Franciscus wordt willoos meegenomen naar boven, naar de vervulling van zijn geloof. Voor dit schilderij van de machteloze heilige kan je bedenken wat de geschiedenis en de kunst allemaal kunnen maken van een en dezelfde persoon. In het begin werd Franciscus door de kunst getoond als de man Gods, die zelf actief wonderen verrichtte en omging met Gods schepping en zijn schepselen. In zijn leven was er echter een belangrijke gebeurtenis toen een wonder niet door hem werd verricht, maar voor hem werd gedaan. Dat was de stigmatisatie. Toen voltrok zich een wonder aan hem. Die scène is metertijd verreweg de belangrijkste aanleiding geworden tot de verbeelding van de kleine man uit het dal van Spoleto.

FRANCISCUS ALS BOETELING

De voorschriften van de contrareformatie voor de functie van beeldende kunst in een kerkelijk kader hebben bijgedragen tot een grondige verandering van de verbeelding van Franciscus. De heilige verloor aan individualiteit. Franciscus werd gemodelleerd naar een standaardmodel voor heiligen. Met de anderen moest hij ten voorbeeld dienen voor de devotie van gelovigen. Daarvoor moest het mogelijk zijn om je met hem te identificeren. Terwijl hij ervoor juist zo anders was dan de anderen! Vandaar alle schilderijen van die verhalen over een uniek scep-sel Gods.

In de schilderkunst werd Franciscus na Christus en Maria veruit de meest afgebeelde heilige. Talloos zijn de close-up 'portretten' met Franciscus die in extase schouwend omhoog kijkt (afb.III). Franciscus kijkt ons eigenlijk nooit aan. Of hij kijkt over ons heen in aanschouwing van een hemels visioen. Of hij is verzonken in meditatie. Vaak leest hij daarbij in het evangelie. Ik moet dan denken aan het verhaal van Franciscus die bij zijn gebed, dat zal uitlopen op stigmatisatie, tot driemaal toe de Bijbel openslaat. Die valt telkens open bij dezelfde passage over het gebed in Gethsemane waarin Jezus zijn lijden kenbaar maakt aan God de Vader.

Een voorstelling die de belangrijkste attributen van de contrareformatie Franciscus bijeenbrengt is geschilderd in ca. 1610-1615 door de grote schilder Bernardo Strozzi (1581-1644) (afb.14). Franciscus houdt in zijn rechterhand een gebedsnoer en een groot kruis – eerder een processiekruis dan een crucifix voor individuele devotie. Op die hand is duidelijk een stigma zichtbaar. Met zijn linkerhand slaat hij een bladzijde open van een boek, waarin hij intens aan het lezen is. Het boek ligt op een tafel tegen een schedel. Op die tafel is ook een geselkoord te zien. De drie knopen erin staan voor de drie kloosterdeugden: gehoorzaamheid, kuisheid, armoede. Crucifix en boek zijn bekend uit de oudere voorstellingen van Franciscus uit de dertiende tot de vijftiende eeuw. Schedel en geselkoord horen echt bij de contrareformatie Franciscus. Schedels helpen om je de sterfelijkheid, jouw sterfelijkheid, in te prenten. Het *memento mori* was een

probaat middel om het menselijk tekort te leren beseffen en daarmee ook de zondigheid van de mens te zien, die permanent niet in staat is tot enig goed en geneigd tot alle kwaad. Alle reden voor boetedoening die ook het lichaam raakt. Daar dient het koord voor: lichamelijk tuchtigen was een gangbare, devotie praktijk.

Nooit eerder dan in de contrareformatie had de kerk zo systematisch een strategie van angst ontwikkeld. De bedelorden speelden daarbij een belangrijke rol. Voor de vele leken, die zich geroepen voelden om in de wereld te leven onder een beperkte kloosterlijke discipline, werden al in de dertiende eeuw aparte derde ordes in het leven geroepen om te oefenen in gebed en boetedoening en zich te wijden aan goede werken. Het waren een soort religieuze, kerkelijke serviceclubs. Deze franciscaanse broedersschappen met charitatieve doelstellingen hielden er geestelijke trainingsmethoden als geselen op na. Aan een ervan, een broederschap uit Cortona, hebben wij een dertiende-eeuws manuscript te danken met daarin de eerste liederen in de volkstaal, het zogenaamde *Laudario di Cortona*. Die liederen werden gezongen tijdens boeteprocessies, waarin kruisen, schedels en geselwerktuigen een grote rol speelden. Die processies werden in Italië aangejaagd door boetepredikers, zoals de minderbroeder Bernardinus van Siena (1380-1444) en de dominicaan Girolamo Savonarola (1452-1498).

Dit alles hebben de protestanten rigoureuus afgeschaft. Je kon je zaligheid niet verdienen, zeker niet als daar ook nog eens geld in de vorm van zogenaamde aflaten aan te pas kwam. De rooms-katholieke kerk daarentegen had nu juist boetedoening en alles wat daarbij hoort opnieuw als essentiële activiteit van gelovigen geactiveerd. Boete doen verbindt mensen niet alleen, maar maakt ze ook afhankelijk van de kerk, want alleen van een priester mogen ze het boetesacrament ontvangen. Alleen de kerk kan vergeven. Dit alles was zorgvuldig uitgewerkt tijdens het Concilie van Trente. De rage van voorstellingen als die van Bernardo Strozzi moet worden gezien tegen de achtergrond van de herbeleving in de rooms-katholieke kerk van al datgene wat de protestanten nu juist verwierpen als uitwassen van het christendom.

COLOFON

Franciscus van Assisi verschijnt ter gelegenheid van de tentoonstelling in Museum Catharijneconvent, van 5 maart t/m 5 juni 2016

Uitgave

WBOOKS, Zwolle
info@wbooks.com
www.wbooks.com
Museum Catharijneconvent, Utrecht
info@catharijneconvent.nl
www.catharijneconvent.nl

Teksten

Frank Bosman
Kees van Dooren
Gerard Pieter Freeman
Machtelt Brüggem Israëls
Henk van Os
Bert Roest
Evelyne Verheggen

Tekstredactie

Loes Visch / XXLV boekproducties

Beeldredactie

Kees van Schooten / Museum Catharijneconvent

Fotografie

Alle foto's van kunstvoorwerpen uit de collectie van Museum Catharijneconvent zijn gemaakt door Ruben de Heer, Utrecht, tenzij anders vermeld.
Overige fotografen/rechthebbenden staan vermeld bij de betreffende afbeeldingen.

Eindredactie en coördinatie

Inge Schriemer / Museum Catharijneconvent

Vormgeving

Miriam Schlick / Extrablond, Amsterdam

© 2016 WBOOKS / Museum Catharijneconvent

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Dege-
nen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

Van werken van beeldende kunstenaars aangesloten bij een CISAC-organisatie is het auteursrecht geregeld met Pictoright te Amsterdam.

© c/o Pictoright Amsterdam 2016.

ISBN 978 94 625 8128 9
NUR 680

Afbeelding omslag

Franciscus in een landschap met vogels en bloemen, **Francesco Coppola Castaldo**, 1878, olieverf op doek, 55 x 95 cm, Uden, Museum voor Religieuze Kunst, 4872. Foto Niels den Haan

Kaart binnenkant omslag

Miriam Schlick / Extrablond, Amsterdam

Franciscus van Assisi werkte als geen ander op de verbeelding. Geen heilige heeft ooit zo'n rage in de beeldende kunst losgemaakt', zegt prominent kunsthistoricus prof.dr. Henk van Os. Hij is al lang gefascineerd door Franciscus, zijn weergave in de beeldende kunst, levenswijze en gedachtegoed. In dit boek zijn nieuwe inzichten over Franciscus (1181/1182-1226) samengebracht vanuit heel verschillende disciplines. De artikelen zijn toegankelijk geschreven en rijk geïllustreerd. Specialisten van verschillende vakgebieden nemen de lezer mee naar het Italië van Franciscus, de bronnen over zijn leven en hoe men in later tijden omging met zijn gedachtegoed. De lezer gaat mee op een tijdreis door de kunstgeschiedenis: van de vroegste kunstwerken waarop Franciscus is afgebeeld tot aan zijn verbeelding in de moderne kunst, van Giotto tot Fra Angelico, van Carracci tot Rubens, Rembrandt en Escher. Een ander artikel beschrijft de liefde voor Franciscus vanaf de zeventiende eeuw en het laatste essay benadert Franciscus vanuit hedendaags theologisch perspectief. Het grote inleidende artikel van Henk van Os geeft voor het eerst een overzicht van de kunsthistorische ontwikkeling van Franciscus van dertiende eeuw tot nu.

9 789462 581289

WWW.WBOOKS.COM

